

РАТНА ПРОШЛОСТ НАШИХ НАРОДА

КЊИГА СТО ПЕДЕСЕТ ТРЕЋА

МОНОГРАФИЈЕ

ЈЕДИНИЦА НОВ И ПО ЈУГОСЛАВИЈЕ

КЊИГА ТРИДЕСЕТ ПРВА

УРЕДНИЧКИ ОДБОР

Генерал-пуковник МИРКО ЈОВАНОВИЋ, генерал-потпуковник ЈОЦО ТАРАБИЋ, генерал-потпуковник ВЕЉКО МИЉАДИНОВИЋ, генерал-мајор ФАБИЈАН ТРГО, генерал-мајор МЕТОДИЈЕ КОТЕВСКИ, пуковник ВИКТОР КУЧАН, пуковник МИШО ЛЕКОВИЋ, пуковник АХМЕТ ЂОНЛАГИЋ, пуковник РАДОМИР ПЕТКОВИЋ — главни уредник

УРЕДНИК

потпуковник ДУШАН ПЕЈАНОВИЋ

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД

МИТАР ЂУРИШИЋ

СЕДМА
ЦРНОГОРСКА
ОМЛАДИНСКА
БРИГАДА »БУДО ТОМОВИЋ«

БЕОГРАД 1973.

Монографија се издаје уз финансијску помоћ РЕПУБЛИЧКЕ
КОНФЕРЕНЦИЈЕ САВЕЗА ОМЛАДИНЕ СР ЦРНЕ ГОРЕ

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА У ЦРНОЈ ГОРИ КРАЈЕМ 1943.

Када је, у љето 1943. године, било очевидно да ће Италија убрзо капитулирати, и код њемачких команди и код Врховног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије порасло је интересовање за талијанску окупациону зону у Југославији, нарочито за Далмацију и Црногорско приморје. За Нијемце је дио Југославије који су дотад држали њихови савезници Талијани био значајан прије свега због могућности да се на источну обалу Јадрана искрцају англо-америчке снаге, које би, уз садејство НОВ и ПОЈ, а можда и четника Драже Михаиловића, њемачким снагама увелико отежале ситуацију на Балкану.

Да би то спријечили, по наређењу команданта њемачке 2. оклопне армије, моторизовани дијелови пет дивизија држани су у приправности. Њихов је задатак био да кад Италија капитулира што прије избију на јадранско приморје, посједну све главне поморске луке и задрже их у својим рукама до пристизања јачих њемачких снага, које би разоружале талијанске јединице и спријечиле искрцавање англо-америчких трупа. Послије битке на Сутјесци близу јадранске обале задржане су и двије комплетне њемачке дивизије: 118. ловачка у рејону Шавника, Жабљака, Ђурђевића Таре и

Пљеваља и 7. СС-дивизија „Принц Еуген“, у ширем рејону Мостара.¹

Да би наше снаге спремне дочекале капитулацију Италије, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је почетком августа наредио главним штабовима Хрватске, Словеније и Црне Горе да обуставе дјејства против талијанских снага, ако ове предају оружје или ступе у борбу против Нијемаца. У случају да ове снаге наставе борбу против НОВ и ПОЈ, наши штабови треба да припреме и становништво да заједно с партизанским јединицама разоружа Талијане.² Због тога су према крајевима који су били под окупацијом Талијана оријентисане знатне партизанске снаге. Њихов је задатак, поред осталог, био да потуку четнике и спријече их да у даљим догађајима играју иоле значајну војничку или политичку улогу.

Стога је и 2. корпус, формиран 10. септембра 1943. године, из рејона Фоче усмјерен ка Херцеговини, Црној Гори и Санцаку.³ По наређењу Врховног штаба, штаб корпуса се, међутим, с 2. далматинском и 4. пролетерском бригадом све до 20. септембра задржао југоисточно од Сарајева, тако да је за Санцак упућена само 2. пролетерска а за Црну Гору преполовљена 5. црногорска бригада.

Са 2. пролетерском бригадом у Санцак је упућен штаб 2. пролетерске дивизије, са задатком да тамо узме под своју команду 3. санџачку бригаду, реорганизује је и попуни, а потом разбије четнике и муслиманску милицију, мобилише ново људство за своје јединице, успостави везу с нашим снагама у Србији и с партизанским снагама у рејону Колашина и у Васојевићима којима је

¹ *Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945*, издање Војноисторијског института, Београд 1963 (у даљем тексту: *Ослободилачки рат*), 1, 535.

² Исто, 536.

³ Овај корпус (командант, генерал-мајор Пеко Дапчевић, политички комесар Митар Бакић и начелник штаба пуковник Рудолф Приморац) сачињавале су 2. пролетерска дивизија (2. пролетерска, 2. далматинска и 3. санџачка бригада) и 3. ударна дивизија (4. пролетерска, 5. црногорска и 10. херцеговачка бригада). Послије битке на Сутјесци 10. херцеговачка бригада се прикупила у Херцеговини, 3. санџачка у Санцаку, а два батаљона 5. црногорске у Црној Гори.

требало да укаже и потребну војничку помоћ.⁴ Са 5. бригадом је у Црну Гору упућен штаб 3. дивизије, са задатком да дотуче четничке снаге и мобилише ново људство.⁵ Сем тога, командант 3. дивизије пуковник Радован Вукановић добио је овлашћења (пуномоћја) за преговараче с талијанским командама о предаји оружја. Требало је, такође, да он узме под команду и 10. херцеговачку бригаду, која је успјешно оперисала у Херцеговини.

Међутим, у тренутку кад је Италија капитулирала, 8. септембра, на територији Црне Горе су се нашле малобројне партизанске снаге: Дурмиторски, Никшићки, Ловћенски и Зетски НОП одред, Васојевићки ударни батаљон и два батаљона 5. црногорске бригаде. Оне нијесу биле у стању да разоружају четири талијанске дивизије у Црној Гори. То су искористили Нијемци. Брзо интервенишући, 118. ловачка дивизија преко Жабљака и Никшића, 297. дивизија из Албаније и 7. СС-дивизија „Принц Еуген“ из Херцеговине, успјеле су да разоружају дивизије „Ферара“ и „Емилија“. Дивизија „Тауринензе“ се колебала да ли да приђе НОВЈ, па су и њу већим дијелом разоружали Нијемци. Мање њене дијелове разоружали су бокељски партизани са Приморја, јединице Ловћенског одреда у катунској нахији и јединице Зетског одреда у Бјелопавлићима.⁶ Од дијелова тих талијанских јединица касније су формиране партизанске бригаде „Аоста“ и „Тауринензе“.⁷ Послије тога,

⁴ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, издање Војноисторијског института, Београд, 1954 (у даљем тексту: Зборник докумената), том III, књига 5, докуменат бр. 29 — штаб 2. корпуса НОВЈ Главном штабу НОВ и ПО за Црну Гору и Боку, пов. бр. 6, 13. септембра 1943.

⁵ Исто, 27 — штаб 2. корпуса Главном штабу, бр. сл., 11. септембра 1943; Архив Војноисторијског института (у даљем тексту: АВИИ), кут. 392, бр. рег. 32/5 — операцијски дневник 2. ударног корпуса за период 12. септембар 1943 — 31. март 1944 (у даљем тексту: ОД 2. корпуса), биљешка за 13. септембар 1944; кут. 754, бр. рег. 27/4 — дневник команданта 3. дивизије Радована Вукановића (у даљем тексту: Дневник Р. Вукановића), биљешка за 11. септембар 1943.

⁶ *Ослободилачки рат*, 1, 557—558.

⁷ Исто, 560.

све до почетка октобра неразоружана је остала још само дивизија „Венеција“. На њене гарнизоне Колашин, Беране (Иванград) и Андријевицу наслањале су се четничке команде. Оне су по читавој Црној Гори прикупљале своје разбијене снаге и насилно мобилисале ново људство, узалудно се надајући да ће уз помоћ Англо-Американаца, чији су десант прижељкивале, поново постати значајан војнички и политички фактор на овом подручју.

Чим је приспио у Санџак, штаб 2. пролетерске дивизије је реорганизовао 3. санџачку бригаду, узео је под своју команду и са својим јединицама разбио четничке снаге команде Старог Раса⁸ у рејону Челебића, Пљеваља и Коврена, а затим је, 22. септембра, стигао у Пљевља, одакле муслиманска милиција није пружала отпор. Четири дана касније 2. пролетерска и 3. санџачка бригада су ослободиле Пријепоље.⁹

У међувремену, 14. септембра, штаб 3. дивизије је сјеверно од Гацка ступио у везу са 10. херцеговачком бригадом и ставио је под своју команду. Послије краће борбе у рејону Билеће, штаб дивизије је 10. херцеговачку бригаду упутио ка јужној Херцеговини а 5. црногорску ка Бањанима и Никшићу. Пета бригада је 24. септембра разбила дијелове четничке Вучедолске бригаде и ослободила Вилусе, а 1. октобра и Грахово. Двадесет петог септембра штаб дивизије се у рејону Никшића повезао с Главним штабом НОВ и ПО за Црну Гору и Боку.¹⁰

Средином септембра је члан Врховног штаба Иван Милутиновић, који се од битке на Сутјесци налазио у

⁸ Црногорски четници су средином јула организовани у два фронта. Источни фронт су сачињавале снаге у источној Црној Гори и снаге команде Старог Раса, под командом мајора Ђорђа Лашића, а Јужни фронт снаге у западној Црној Гори под командом пуковника Баја Станишића (АВИИ, кут. 134, бр. рег. 21/2 — командант главне команде за Црну Гору, Санџак и Боку команданту Јужног фронта, стр. пов. бр. 28, 6. октобра 1944; кут. 138, бр. рег. 12/1 — штаб Источног фронта Црне Горе команданту Комског корпуса, стр. пов. бр. 1, 11. августа 1944).

⁹ *Ослободилачки рат*, 1, 262.

¹⁰ Исто, 559; Радован Вукановић, *Ратни пут Треће дивизије*, издање Војноиздавачког завода, Београд, 1970, 197.

Црној Гори, тражио да Врховни штаб пошаље више јединица у Црну Гору и Санџак. Врховни штаб је имао извјештај штаба 2. корпуса да су економске прилике у овим крајевима тако лоше, да би крупније јединице, у најбољем случају, туда могле „само проћи”.¹¹ Међутим, достављајући Милутиновићев захтјев Врховном штабу, штаб 2. корпуса је сада предложио да се и остале двије бригаде 2. корпуса, са штабом корпуса, упуте за Црну Гору. Он је намјеравао да са те двије бригаде продре у Васојевиће, тамо разбије четнике и разоружа талијанску дивизију „Венецију”, створи већу слободну територију, формира нове бригаде, а затим организује продор ка Кучима, Пиперима и Бјелопавлићима.¹²

Врховни штаб је прихватио овај предлог, па је 20. септембра 2. далматинска бригада кренула за Санџак а 4. пролетерска бригада за Црну Гору. Четврта бригада је већ 26. септембра на превоју Вратлу, на Сињавини, разбила дијелове четничке Колашинске бригаде, а сјутрадан ослободила Колашин, који су бранили 2. батаљон 83. пука талијанске дивизије „Венеција” и четници.¹³ Четници су, уз подршку артиљеријских снага дивизије „Венециза”, покушали да поново освоје Колашин, али их је у томе спрјечила 4. пролетерска бригада, уз садејство Васојевићког ударног батаљона и дијелова 2. далматинске бригаде, који су јој стигли у помоћ преко тек ослобођеног Бијелог Поља и Мојковца. Штаб корпуса је тада усмјерио своје снаге ка Беранам, како четницима не би дозволио да предахну, а и да би дивизију „Венеција” привукао на страну партизана. Пошто су осујећени покушаји четника да спрјече овај продор, 4. пролетерска бригада је избила на Лису (т. 1877) а, после краћих преговора с командантом „Венеције”, 10. октобра су дијелови 2. пролетерске дивизије ушли у Беране. Дивизија „Венеција” је пришла

¹¹ Зборник докумената, III, 5, 30 — штаб 2. корпуса Ивану Милутиновићу, пов. бр. 9, 15. септембра 1943.

¹² Исто.

¹³ Исто, 51 — штаб 2. корпуса штабу 2. пролетерске дивизије, пов. бр. 42, 27. септембра 1943; Нико Јовићевић, *Од пете офанзиве до слободе*, Београд 1955, 65—67; Од 2. корпуса, биљешке од 18. до 26. септембра 1944.

2. корпусу. Два дана касније 2. далматинска бригада је ушла у Андријевицу и продужила ка Чакору.¹⁴

Штаб корпуса је сада одлучио да учврсти слободну територију створену у Васојевићима и у Санџаку и да ангажује дивизију „Венеција“ у борби против Нијемаца, а 3. дивизији је ставио у задатак да разбије четничке снаге Баја Станишића, тј. јединице четничког Јужног фронта.¹⁵

Међутим, ни непријатељ није сједио скрштених руку. Нијемци, додуше, нијесу имали на располагању довољно снага, па су своје напоре усредсриједили на учвршћивање своје власти у Црногорском приморју и у старој Црној Гори. Секуле Дрљевић им је одмах понудио да образује „самосталну“ црногорску државу, чија би војска с њима сарађивала, али су Нијемци тај предлог одбили, у жељи да против НОП-а ангажују што више квислиншких снага. Стога су образоваги комесарску „Црногорску народну управу“, с Љубом Вуксановићем, као предсједником, на челу.¹⁶

У томе им је главна сметња био 2. корпус и његов огромни утицај на расположење народа ових крајева. Због тога је команда њемачке 2. оклопне армије наредила 21. брдском армијском корпусу (чије су окупационо подручје чинили Црна Гора и Албанија) да организује операцију „балкански кланац“ и разбије главне снаге 2. корпуса и дивизије „Венеција“ у долини Таре и Лима. У том циљу 297. дивизија требало је да наступа правцем Пећ—Андријевица—Беране а 118. ловачка дивизија правцем Подгорица—Колашин.

Ова операција — у којој су, поред њемачких снага, судјеловали и талијански фашистички батаљони из Бара и Подгорице, муслиманска милиција и остаци четничког Источног фронта — почела је 15. октобра. После десетодневних борби Нијемци су овладали рејоном Андријевице, Берана и Колашина, али при том нијесу нанијели озбиљније губитке ни једној јединици

¹⁴ *Ослободилачки рат*, 1, 565; ОД 2. корпуса, биљешке за 26. септембар — 12. октобар 1944.

¹⁵ Зборник докумената, III, 5, 100 — штаб 2. корпуса штабу 3. дивизије, пов. бр. 80, 13. октобра 1943.

¹⁶ *Ослободилачки рат*, 1, 566.

2. корпуса. Како је, према плану штаба њемачке 2. оклопне армије, 118. дивизија имала да учествује у борбама у средњој Далмацији, против снага 8. корпуса НОВЈ, њемачке су снаге 25. октобра почеле да се повлаче, из гарнизона у долини Лима и Таре, а јединице 2. корпуса су крајем октобра и почетком новембра поново овлададе привремено напуштеном слободном територијом.¹⁷ У Црногорском приморју и у старој Црној Гори, 118. ловачку смијенила је њемачка 181. дивизија.¹⁸

У међувремену је 5. црногорска бригада у борбама које је водила од 15. до 19. октобра у манастиру Острогу уништила четничку команду за Црну Гору (штаб генерала Блажа Ђукановића) и команду четничког Јужног фронта (штаб пуковника Баја Станишића), те је тако четнички покрет у Црној Гори био обезглављен и деморалисан.¹⁹ У наставку дјејства ова бригада је очистила од четничких дијелова Горњу и Доњу Морачу, а почетком новембра је разбила и њихове остатке у Братоножићима и Кучима и тако избила надомак Подгорице (Титограда).

Сада су се главне окупаторске и квислиншке снаге нашле у Црногорском приморју и у старој Црној Гори. Због тога су Главном штабу и штабу 2. корпуса у више махова упућивани захтјеви да и на то подручје упуте јаче партизанске јединице.²⁰ Уважавајући ове захтјеве, штаб корпуса је образовао Ударну групу од два бата-

¹⁷ ОД 2. корпуса, биљешке од 15. до 31. октобра 1944.

¹⁸ АВИИ, кут. 73-А, бр. рег. 74/4, — историјат њемачке 181. дивизије, 6.

¹⁹ *Ослободилачки рат*, 1, 591; Зборник докумената, III, 5, 131 — штаб 3. дивизије штабу 2. корпуса, пов. бр. 41, 19. октобра 1943; Дневник Р. Вукановића, биљешке од 15 до 19. октобра 1944; Н. Јовићевић, н. д., 91—99; Р. Вукановић, н. д. 207.

²⁰ Још крајем септембра штаб Ловћенског одреда је извјештавао ГШ да је у Цетињу центар реакције, који је раније био у Васојевићима. Али „... прољетос су Васојевићи видјели наше бригаде, и не само видјели већ од Коњица до Васојевића посијане су њихове љешине и они знају што је НОВ, док са овим бандама ствар стоји другче. Они су несметано харали и агovali годину и по дана без такорећи и једног губитка, па то хоће и сада, а чули су за великодушност и широкогрудост наше војске и по њиховом — партизани ће им опростити као што су и дру-

љбона 4. пролетерске и једног батаљона 5. ударне бригаде, под командом мајора Ника Стругара, замјеника команданта, и Воја Николића, политичког комесара 4. пролетерске бригаде. Њој је постављен задатак да Љешкопоље и љешанску и ријечку нахију очисти од четника и разбије четничко упориште у Црмници.²¹ Команди Ударне групе привремено је био потчињен Ловћенски одред.

Крајем новембра и у првој половини децембра група је разбила четничке снаге у љешанској и ријечкој нахији и извршила снажан напад на село Брчеле, четничко упориште у Црмници. Нанијевши непријатељу велике губитке, група је заузела Брчеле и тиме снажно уздрмала четнички „бастион“ у Црмници, али је од даљих дјејстава у овом крају морала одустати због прикупљања јачих дијелова 334. пука и помоћних дијелова њемачке 181. дивизије у Љуботињу, Прекорници и Вирпазару.²² Група је, затим, наставила успјешна дјејства у катунској нахији.²³ Тиме је она почетком децембра везала непријатељеве снаге у старој Црној Гори и оне-

гима опростили'. И ми смо мишљења да докле год се са том бандом војнички не обрачунамо ницаће банде и бандице по Црној Гори но центар ће им бити стално у Цетињу" (Зборник докумената, III, 5, 56, бр. сл., 28. септембра 1943).

Обавјештајни центар 3. дивизије је писао обавјештајном центру 2. корпуса 20. октобра: „Четници на терену Љешанске нахије су најјачи. Они нијесу имали прилике да негдје осјете нашу снагу... Највише дрскости у Црној Гори показују уједињени издајници из Црмнице. Ту је Бранко Гојнић (мајор бивше југословенске војске — прим. М. Ђ.) успио да чврсто повеже све најгоре из Црмнице. Црмница је прибежиште разним изродима из Цетиња и осталих покрајина. Потребно би било једном изненадном акцијом то гнијездо не разбити, него уништити" (Исто, 135, бр. 1, 20. октобра 1943). А у једном четничком обавјештајном извјештају — Стање у Црној Гори — потписаном шифром „Еторе“, каже се да четнички црмнички батаљон има 1050 људи (АВИИ, кут. 134, бр. рег. 6/6).

²¹ Зборник докумената, III, 6, 80, — штаб 2. корпуса штабу Ловћенског одреда, стр. пов. бр. 207, 13. новембра 1943.

²² Исто, 170 — штаб 3. дивизије штабу 2. корпуса, пов. бр. 119, 18. децембра 1943; Н. Јовићевић, н. д., 143—145; историјат њемачке 181. дивизије, 9—10 и 92—93.

²³ Нико Стругар, *Поново у Црној Гори, Четврта пролетерска 1942—1945*, Зборник сјећања, Београд, 1952, 197—203.

могућила им да интервенишу ка лимској долини у вријеме када је њемачка 1. брдска дивизија, у оквиру операције „Кугелблиц“, извршила продор преко Сјенице, Пријепоља, Пљеваља и Чајнича за источну Босну. Због тога ни овај продор 1. брдске дивизије, који је иначе изненадио 2. корпус, а неким јединицама 2. пролетерске дивизије (2. пролетерској и тек пристиглој 1. шумадијској бригади) нанио тешке губитке, није имао трајнијих посљедица на стабилност народноослободилачког покрета у Црној Гори и Санџаку, иако је привремено био изгубљен дио слободне територије у Санџаку.

Велики војнички успјеси 2. корпуса постигнути у прва три мјесеца његовог постојања снажно су одјекнули у народу. Сламање четничког отпора у рејону Колашина и у Васојевићима, уништење руководства њиховог тзв. Јужног фронта у Острогу, а затим и разбијање њихових снага у неким дијеловима старе Црне Горе били су тешки ударци за црногорско четништво, мада је четника само у Црној Гори, по оцјени штаба 2. корпуса, још увијек било око 8.000.²⁴ Крупне војничке побједе НОВ у Црној Гори снажно су утицале на политичко расположење црногорског народа, особито омладине, чија је спремност за борбу била огромна. Показало се да углед и симпатије које су Комунистичка партија Југославије и народноослободилачки покрет имали у Црној Гори, четници, као ни њихови господари Талијани, нијесу били у стању да сузбију за вријеме своје терористичке владавине која је трајала близу годину и по. То је рељефно илустровао прилив нових бораца у бри-

²⁴ АВИИ, кут. 392, бр. рег. 32/1 — штаб 2. корпуса штабу 5. НОУ дивизије, пов. бр. 101, 11. фебруара 1944.

У наведеном четничком обавјештајном извјештају се, поред осталог, каже: „Италијанска капитулација нас је затекла у добром реду, али њихово приступање комунистима пореметило је нашу равнотежу. Поред тога довођењем усташа, муслимана, Цигана и свих других пробисвета (четници су тако називали партизане — прим. М. Ђ.), успели су да поубијају наше вође, и народ је (тј. четници су — прим. М. Ђ.), сада у агонији“.

И даље: „Енглеска пропаганда за партизане одузима нам и последњи адут противу њих (тј. против партизана — прим. М. Ђ.), јер народ мисли да су они једини представници савезника“.

гаде и у одреде. Само са територије Дурмиторског НОП одреда су до краја новембра у јединице НОВЈ ступила 1.053 бораца, што је било 80 одсто мушког становништва од 16 до 40 година. А од доласка 2. корпуса до почетка фебруара 1944, са територије Црне Горе, Санџака и Херцеговине ступило је у партизане 7.500 бораца, од којих само из Васојевића 2.500.²⁵ Већ 14. новембра 1943, након што су попуњене 4. и 5. бригада, формирана је и нова 6. црногорска ударна бригада.

На слободној, а понегде и на неослобођеној територији су организовани сеоски (градски), општински и срески народноослободилачки одбори. Четрнаестог и 15. новембра у Колашину је одржана оснивачка скупштина Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке²⁶, а 20. новембра је основано Антифашистичко вијеће народног ослобођења Санџака. Двадесет петог и 26. новембра у Колашину је одржан и Први конгрес Антифашистичке омладине Црне Горе и Боке. На свим тим скуповима је манифестовано јединство и одлучност народа, нарочито младе генерације, да истраје у народноослободилачкој борби. Одлуке са тих скупова биле су снажан подстрек за нове напоре ради очувања и учвршћивања постигнутих тековина и за мобилизацију маса у даљој борби за слободу.

²⁵ Зборник докумената, III, 6, 112 — штаб Дурмиторског одреда штабу 2. корпуса, бр. 65, 27. новембра 1943; АВИИ, к. 392, бр. рег. 32/1 — наведено обавјештење штаба 2. корпуса штабу 5. НОУ дивизије од 11. фебруара 1944.

²⁶ Види о томе подробније: Зоран Лакић, *ЗАВНО Црне Горе и Боке*, збирка докумената, Титоград 1963, и *Прво засједање ЗАВНО-а Црне Горе и Боке*, Историјски записи, XX, 4, 1963; Душан Живковић, *Стварање Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке*, Историјски записи, XXI, 4, 1968.

*Будо Томовић, народни херој, секретар ПК Скоја за Црну Гору и Боку, члан ЦК Скоја, члан ПК КПЈ за Црну Гору и Боку и члан Главног штаба НОПО за Црну Гору. Његово име је носила
7. омладинска бригада*